

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Herskarien ustezko ahoskabetasun asimilazioa eta euskal herskari zaharren gauzatzea*

The alleged voicelessness assimilation and the realization of Old Basque stops

Ander Egurtzegi

Munich-eko Unibertsitatea – IPS-LMU

Abstract

In Basque, a sequence of an onset voiced stop followed by an onset (aspirated) voiceless stop in the next syllable is resolved with devoicing of the first of these stops. This typologically uncommon sound pattern has been described as assimilation of voicelessness, but I propose that it affects aspiration instead. This approach accounts for the distribution of the aspirated stops as well as for the blocking contexts, and gives rise to new questions regarding the realization of old Basque stops. The modern Basque stop opposition is usually described as voiced vs. plain voiceless. Nevertheless, most authors reconstruct a different system. In this paper, I reconstruct two series of stops: a voiceless aspirated series (specified for [spread glottis]) and an unaspirated series (laryngeally neutral) that is realized as unaspirated voiceless stops word initially and passively voiced stops in medial position.

Keywords: *Proto-Basque, stops, laryngeal features, assimilation, metathesis, aspiration.*

Laburpena

Euskaraz, herskari ahoskabe (hasperendun) batek jarraituriko herskari ahostun bat horren eraginez ahoskabetu daiteke. Tipologikoki arraroa den aldaketa hau ahoskabetasunaren asimilazio bezala deskribatua izan da. Honakoan, aldaketaren oinarria hasperenketan dagoela proposatzen dut. Analisi honek, aurrekoek ez bezala, herskarien hasperenketaren kokapen aldaketaren eta hots aldaketa galarazi zuten testuinguruen berri ematen du eta euskal herskari zaharren inguruko galdera berriak sortzen ditu. Herskarien egungo oposizioa ahostun vs. ahoskabe bezala deskribatzen dugu. Hala ere, autore

* Eskerrik hoberenak zor zaizkio Joseba Lakarrari lan honen lehen bertsoari egindako zuzenketa-gatik. Geratu diren akats guztiak nireak dira. Ikerketa hau MINECO (FFI2016-76032-P; FFI2015-63981-C3-2), Eusko Jaurlaritza (IT769/13) eta Alexander von Humboldt fundazioaren finantziazioarekin burutu da.

gehienek sistema ezberdin bat berreraikitzen dute. Lan honetan, bi herskari serie berre-raikitzen ditut: herskari ahoskabe hasperendunak ([spread glottis] ezaugarria dutenak) eta hasperenik gabeko serie bat (espezifikazio laringalik gabekoa), hitz hasieran hasperenik gabeko herskari ahoskabe bezala gauzatzen zena eta hitz erdian pasiboki ahostundu egiten zena.

Hitz gakoak: *aitzineuskara, herskariak, ezaugarri laringalak, asimilazioa, metatesia, hasperenketa.*

Sarrera

Liburu honetan parte hartu dugun askok irakasle izan genuen Joakin Gorrotxategiri eskainitako lan labur honetan euskararen fonologia historikoan behin eta berriro ukitu izan den gai bat landuko dut nik ere: euskal herskarien arteko oposaketa. Martinetek (1950 [1964]) lehendabizi eta Mitxelenak (1957 [2011], 1977 [2011]) gero fortis vs. lenis bezala definitu zuten oposaketa hura ondorengo zenbait autorek modu ezberdinean analizatu zuten (Trask 1985, Hualde 1997, 1999), nahiz eta Traskek gero atzera egin zuen (1997). Honetan, euskal herskari zaharren izaera hobeto zehaztera eramán dezaketen zenbait ohar ekarri nahi nituzke, besteren edota nire hurrengo lanen batean zabalago lantzeko aukera irekia utziaz.

Lantxo hau herskari zaharren inguruan ditudan ideiak garatzen lagundu ninduen prozesuari buruz hitz eginaz hasiko dut, herskarien ustezko ahoskabetasun asimilazioari buruz, hain zuzen. Ondoren, Martinet, Mitxelena eta Lakarraren herskarien inguruko ekarpenak nire hipotesira hurbilduko ditut, Joakin Gorrotxategik (1984, etab.) inork baino gehiago landu duen akitaniera labur ukitzearekin batera.

Hizkuntzalaritzaren adarren garapena: tipologia eta fonetika fonologia diakronikoan

Euskarak zenbait hots-eredu bitxi ditu. Batzuk egiazki bitxiak dira, beste zenbait lehendabiziko aldiz ikertu zirenean antzeko prozesuen berri ez genuelako ziren bitxi, nahiz eta orain, hizkuntzalaritzaren garapena medio, ezagunago egiten zaizkigun. Honen adibide argiena, *n > /h/ bilakabidea da. Mitxelenak (1950 [2011]) prozesu hau lehendabiziko aldiz proposatu zuenean, ez zuen proposamen honen aldeko paralelo tipologikorik ezagutzen. Hala ere, berreraiketaren metodologia klasikoa lagun, bere garaikideen (eta ondorengo batzuen, cf. Trask 1997) iritziaren kontra proposamen hori egiteko ausardia izan zuen, garaian *n > /h/ bezala proposatu bazuen ere. Urteak pasa dira, eta orduan pentsaezina zen prozesu horrek orain berari buruzko artikulu ugari dauzka, hari espezifikoki dagokion izen kurioso bat (*rhinoglottophilia* hain zuzen ere, cf. Matisoff 1976), eta beste zenbait hizkuntzatan ere antzerako hots-eredu paraleloak ezagutzen ditugu (cf. Blevins 2004; Igartua 2009, 2015; Egurtzegi 2014). Gaur egun agian esan genezake, euskara beraren kasuari buruz Mitxelenak zioen bezala, egiazki arraroa dena ez litzatekeela *n > /h/ prozesua izango, baizik eta /h/ berak egun arte iraun izana: /h/ eta /h/-ren arteko oposaketa argia munduko beste

bi hizkuntzatan baino ez da dokumentatzen, beste bitan dagokion hizkuntzaren opo-saketa fonologikoen analisi posible bat den bitartean (Egurtzegi 2018).

Beste kasu zenbaitetan, euskararen hots-eredu bitxiak gure zain gelditzen dira, azalpen hobe bat noiz etorriko. Nahiz eta autore askok gaia landu duten, zubereraren *u*-aitzineratzearen testuinguru fonologikoaren parte diren segmentuak batzen dituen eta aitzineratzea blokeatzeko arrazoiren bat ematen duen azalpenik ez da luzaroan proposatu. Aurreko lan batean (Egurtzegi 2017), arazo honentzako azalpen posible bat fonetikan aurkitu genuen, aurretik etorritako autoreek baliaturiko fonologiak ez baitzuen konponbide errazik eskaintzen. Hots-eredu jakin honentzako, aitzineratzea eragozten duten /r, ʁ, tʁ, r^h, rt, rd/ segmentuen ahoskerak eskatzen dituen mihi-puntaren mugimendu zehatzak ebakitzeko mihiaren gorputzaren atzekaldeko kokapen bat (/u/-ren eremuan, alegia) beharrezkoa dela proposatu genuen. Hipotesi honek ez ditu bakarrik ustez horren ezberdinak diren testuinguruak bateratzen, testuinguru hauek koartikulazioaren bitartez aitzineratzea zergatik eragoz dezaketen proposatzen du, segmentu hauek mihi puntaren mugimendu finen bidez ebakitzeko mihiaren atzekaldea /u/-ren (eta, ondorioz, ez /y/-ren) eremuan kokatu behar den heinean.

Saio honetan aurkeztuko dudan proposamena bi joera hauen ildotik doa: arrazoi-bide fonologikoen bitartez lortutako guztiz asetzen ez gaituen azalpen bat baino ez duen hots-eredu batentzat baliabide fonetikoaren bitartez eta hizkuntz tipologiaren la-guntzaz azalpen posible berri bat aurkitzea dut helburu.

Euskal herskariaren ustezko ahoskabetasun asimilazioa

Mitxelenak (1977) erakutsi zuen bezala, euskaraz #DV(C).T^(h)V- sekuentzietan (D: herskari ahostun bat, T: herskari ahoskabe bat) aldakortasun dialektala ikus daiteke. Hizkera zenbaitetan sekuentzia hau #DV(C).T^(h)V- bezala mantentzen da hitz jakin batean, baina beste hizkera batean aipatutako sekuentzia #T^(h)V(C).TV- bezala ager daiteke. Bilakabide hau maileguetan (1) argi ikusten da, baina zenbait euskal hitzetan (2) ere ager daiteke:

- (1) *D > T^(h) /_V(C).T^(h)V(C) maileguetan
teka, piper, pipi, pote, pake, pekatu, kolpe, korputz, korte, parkatu, kortina, katea, kitarra, katu, kutun, kipula, katazka, katilu, kupel, etab.
- (2) *D > T^(h) /_V(C).T^(h)V(C) ondare zaharreko hitzetan
titi, kalte, kolko, koipe, kalpar, kurpil, kirten, kurtu, kokotx,¹ *koipe, kotor, pikor* (cf. *bihi*), etab.

Ustezko asimilazio hau bilakabide esporadikoa da: aurreko adibideak euskalki ezberdinetatik hartu dira, ez dira euskalki guztietan berdin agertzen. Modu berean, irudiz egitura egokia duten zenbait hitzek ez du bilakabide hau jasan, *gertu* edo *bete* kasu. Azkenik, adierazgarria dirudi adibideetan kasu gehienetan *g*- > *k*- aldaketa gertatzea, nahiz eta agian ez den horren harrigarri hitz hasierako **d*- > *l*- bihurtu zela buruan izanda (Mitxelena 1977 [2011]: 211-212). Korrespondentzia hau *theka* : *leka*

¹ *Kokotx* hitza erreduplikazio bat izan daiteke eta *okotx* aldaera ere badu, zaharragoa izan daitekeena hasierako herskaria berrezarria bada.

bikotean ikus daiteke, baina ez dut beste bikote argirik ezagutzen, agian ordurako **d*- > *l*- euskal hitzetan osatua edo oso aurreratua zegoelako (Lakarra 2006).

Nahiz eta urrutiko ahots asimilazioak batere ohikoak ez izan, kontaktuan gertaturiko kasu asko aurki daitezke literatura fonologikoan. Errusieraz (cf. Jakobson 1978, Hayes 1984), kontaktuan dauden obstruente taldeek ahots berdina izan behar dute halaberrez. Hau da, bata bestearen ostean dauden obstruente guztiak ahostun edo ahoskabeak izan behar dira, azken kontsonanteak aurreko obstruenteen ahotsa ezartzen duelarik. Hots-eredu hau aurrizkien gehiketaren edota hitz amaierako ahoskabetzearen ondoriozko [voice] ezaugarriaren aldaketetan ikus daiteke, (3) adibideak erakusten duen bezala.

(3)	Ahots adostasuna errusieraz (Jakobson 1978; Padgett 2012)
<i>ot-vzloma</i>	<i>odvzlóma</i> ‘lapurretatik’
<i>ot-vzrýva</i>	<i>odvzrýva</i> ‘eztanda batetik’
<i>pojezd-a</i>	<i>pojíst</i> ‘trena (gen./nom.sg.)’
<i>v'izg-a</i>	<i>v'isk</i> ‘oihu (gen./nom.sg.)’
<i>izb-a</i>	<i>isp</i> ‘hut (nom.sg./gen.pl.)’

Hala ere, euskararen kasua oso bestelakoa da. Errusieraren kasuarekiko gutxienez lau ezberdintasun garrantzitsu aipa daitezke, aurrerago besteren bat aipatuko dudan arren. Hasteko, bi segmenturen arteko «asimilazio» baten antzeko bilakabide bat erakusten du euskarak, eta ez kontaktuan dauden kontsonanteen arteko ezaugarri adostasun (edo *feature agreement*) moduko hots-eredu bat. Bigarren, euskaraz «asimilatu» egiten diren kontsonanteen artean bokal bat dago beti, batzuetan baita beste kontsonante bat ere, errusieraz kontsonanteak kontaktuan dauden bitartean. Hirugarren, euskaraz herskariak baino ez dira «asimilatzen», beste obstruenteak ez dira modu horretan aldatzen.² Azkenik, errusieraz ez bezala, euskarazko bilakabidean ahoskabetasuna baino ez da «asimilatzen», ahotsa sekula ez.

Euskal bilakabidearen azken zehaztasun hau bereziki deigarri egin daiteke fonologikoki pentsatu ordez fonetikoki pentsatzen badugu: ahotsa ahots-korden bibrazio periodikoa dela gogoan badugu, eta ahoskabetasuna bibrazio periodiko horren falta bada, zelan proposa dezakegu zerbaiten gabezia asimila daitekeela? Fonologikoki ezaugarri mailan gertatutako [voice]-en hedapen baten bidez errazago azal daitekeenez, euskararen kasuan «asimilatutako» herskariaren arteko kontakturik ez egoteak ezberdintasun nabaria suposatzen du. Nire uste apalean, euskararen fonologia historikoan orain arte eztabaidatu ez den proposamen honek hipotesi alternatibo bat eskatzen du, eta ezin ozenago.

Hipotesi alternatiboa: hasperentasunaren metatesia

Proposamen alternatibo honen bila, bilakabide honen emaitzetan normalean aipatzen ez diren ezaugarri pare bati so egingo diegu. Alde batetik, markagarria egi-

² Hala ere, euskaraz badugu errusieraren kasuaren antzekoa izan daitekeen beste bilakabide bat: *esnatu*, *asmo* eta *desgogo* [eznatu], [azmo] eta [dezɣoɣo] ahoskatzen dira, kontsonante talde osoa ahostuna dela. Modu berean, aurrerago landuko dugun txistukariaren osteko herskariaren ahoskabetzearekin ere konpara daiteke (*ez* + *dakit* → *eztakit*, etab.).

ten da #DV(C).T^hV- sekuentzien kasuan, hasperentasunik balego, honakoa bigarren herskarian egon behar duela halabeharrez, baina #T^hV(C).TV- sekuentziaren kasuan, berriro ere hasperenik balego gaur arte heldu zaigun aldaeran, lehendabiziko herskaria dela ahostun izatetik ahoskabe izatera pasa dena, eta beti da hitz jakin horretan hasperena erakusten duen herskari bakarra (4).

(4) DV(C).T ^h V(C) > T ^h V(C).TV(C) hasperentasunaren metatesi bezala		
<i>barkha(tü)</i>	>	<i>pharka(tü)</i>
<i>gorphutz</i>	>	<i>khorputz</i>
<i>gathea</i>	>	<i>khatea</i>
<i>bipher</i>	>	<i>phiper</i>

Aurreko proposamenek alternantzia hau asimilazio bidezko lehendabiziko herskariaren ahoskabetze eta beranduagoko hasperentzea proposatuz azaltzen zuten, horren osteko bi herskariaren hasperenen disimilazioarekin. Hala ere, disimilazio hau euskaraz espero ez den norantzan gertatuko litzateke (*hil + herri* -> *ilherri* vs. **p^hip^her* > *phiper*, cf. Egurtzegi 2014: §4.45). Beste modu batean esanda, Mitxelenak (1977 [2011]) «ahoskabetasunaren asimilazio» honen ondorioz sorturiko TV(C)TV- tankerako hitz hauentzako murriztapen bat proposatu zuen: hitz jakin batean bi herskari ahoskabe agertzen direnean, lehendabizikoa bakarrik izan daiteke hasperendun, bi hasperen segmental hitz berean agertzen direnean lehendabizikoa galdu eta bigarrena gordezten den bitartean.

Lan honetan, aldi berean fonetikoki ulertzeko oso zaila den eta hasperenei dagokien murriztapenetan asimetria bat sortzen duen Mitxelenaren proposamena baztertu eta hipotesi berri bat proposatu nahi nuke: lehendabiziko herskariaren hasperena bigarren herskariari zegokion etimologikoki, baina hasperentasunaren (edo VOT luzearen) ezaugarri mailako hautemate metatesi baten ondoren (cf. Blevins & Garrett 2004, Egurtzegi 2011) lehendabiziko herskarira igaro da bigarren herskaria hasperenik gabe uztearekin batera (cf. Egurtzegi 2014: 39, 25. oinoharra).

Hautemate metatesi (Blevins & Garrett 2004, Egurtzegi 2011, 2014: §8.2) kasu bat balitz, hiztunak /gathea/ ahoskatzerakoa [g̞a̞t̞ea] bezalako zerbait ebaikiko luke, hasperena ahoskatuz baina bere kokapenean anbiguitatea sortuz. Horren antzeko produkzio bat entzutean, entzuleak [g̞a̞t̞ea] entzutearen ondorioz hitza /k^hatea/ bezala berrinterpreta lezake. Jakina, metatesiaren hipotesia ez da asimilazio + disimilazioaren hipotesitik gehiegi aldentzen, nahiz eta bi gauza hobetzen dituen hipotesi horren aldean: batetik, pausu bakarrean Mitxelenak bi pausuren bidez lortutako emaitza lortzen du eta, bestetik, /h/-ren kasuan kontrako norantzan (aurrerakari vs. atzerakari) doan disimilazio moduko murriztapena ekiditen du. Hala ere, hipotesi honen ekarpen nagusia ez da bilakabide honentzako berreraiketa ekonomikoago bat aurkitu izana, baizik eta, gorago aurreratu bezala, fonetikoki ulertzeko oso zaila den ahoskorden bibrazio gabeziaren asimilazioa baztertzea eta horren ordez bilakabide hau neurtzeko askoz errazagoa den hasperentasunaren kokapenaren berrinterpretazioan oinarritzea.

Honetaz gain, proposamen berri honen aldeko beste ezaugarri bat ekarriko dut, aurreko literaturan aipatu gabe pasa dena, dakidan heinean. Honakoa bilakabide honetan ikus daitekeen beste murriztapen bat da: txistukari batek ustezko asimilazio prozesua neurri batean eragotzi dezakeela dirudi (5).

- (5) Aldaketarik erakusten ez duten txistukaridun hitzak
*gaztaina, gazta, gazte, guzti, gostu, gaizto, gastu, gaztelu, bazter, buztan, dis-
 tira, dastatu, beste* (baina cf. *bertze*), *bost* (baina cf. *bortz*), *busti* (baina cf.
musti), etab.

Murriztapen hau ahoskabetasunaren asimilazioaren ikuspuntutik ulertzeko oso zaila izan daitekeen bitartean, bilakabidearen abiapuntua hasperentasunean oinarriturik askoz errazago uler daiteke. Euskaraz (ingeles bezala, esaterako), txistukarien osteko herskari ahoskabeek ez dute sekula hasperenik izaten (Mitxelena 1977 [2011]). Hemen aurkeztutako hipotesiaren arabera hasperentasuna denez bilakabide honen eragile originala, hasperenik ez duten herskariak ez dute bilakabide hau eragingo ahoskabeak izan arren. Honen beste adibide bat aditz trinkoetako hitz erdiko herskariak izan daitezke. Hauek, aditz nagusietakoak ez bezala, ez dira sekula hasperendunak eta ez dute bilakabide hau gertarazten. Hauen adibide dira *dator*, *dakar* eta *dakusa* bezalako aditz formak, azentuera ezberdinarengatik edo hasperenik erakusten ez dutenak (cf. *ethorri*, *ekharri* eta *ikhusi*) eta sekula ***thator*, ***thakar* edo ***thakusa* bihurtzen ez direnak.³

Ezaugarri mailako hasperenaren metatesia ez da munduko hizkuntzen artean ezezaguna. Mota ezberdinetako zenbait adibide ekarriko ditut hona. Hasperenaren berriinterpretazio sekuentziala hizkuntza ezberdin askotan testigatuta dago, bai hasperena segmentutik ezaugarriera pasa diren kasuetan eta baita, euskararen kasuan proposatu dudana bezala, herskari baten ezaugarri bat izan eta beste herskari batera mugitu izan den kasuetan.

- (6) Pāli (Cardona & Luraghi 2011)

Sanskrito		Pāli	
<i>paścāt</i>	*pahcāt	<i>pacchā</i>	‘gero’
<i>hasta-</i>	*hahta-	<i>hattha-</i>	‘esku’
<i>skandha-</i>	*hkandha-	<i>khandha-</i>	‘sorbalda’
<i>Snāti</i>	*hnāti	<i>nhāyati</i>	‘bainatzen du’

- (7) Prakrito (Ohalo 2003: 681)

Sanskrito *hasti* > **hahti* > prakrito *hat^h:i* ‘elefante’

- (8) Sanskrito (Ultan 1971: 20)

IE **lubhtós* > sanskrito *lubdhás* ‘gutiziatsu’ vs. sanskrito *lubhyāmi* ‘biziki nahi dut’

- (9) Greziera (Ultan 1971: 20)

IE **kwntshô* > **kwntskhō* > Proto-greziera **pátsho* > greziera *páskho* ‘pairatu’ vs. *páthos* ‘oinaze, gaixotasun’

³ Hala ere, euskaraz ahoskabetze esporadikoak gertatu dira hitz hasieran. Alde batetik, maileguen kasuan, birmailegaketaren bidez azal litezkeen ahoskabetzeak ditugu (*korroa, kartzela, kurutze*, etab.). Bestetik, horren erraz azal ez daitezkeen aldaerak ditugu zenbait euskal hitzetan (*gar - kar, ge - ke, gorotz - korotz*, etab.) eta baita maileguetan ere (*pidaiia, kaiola*, etab.). Beraz, ezin dugu baztertu ahoskabetzea errazten duen testuingururik gabe sortu den eta etimologikoa ez den hitz hasierako herskari ahoskaberik aurkitu daitekeenik datuen artean. Kontrako kasua ere, hots, oso berandu hartutako hitzetan hitz hasierako herskariaren ahoskuntzea, aurkitu daiteke. Mitxelenak (1957 [2011]) bi kasu hauen erakusle bezala *gabarra* > *kabarra* eta *corbata* > *gorbata* aipatzen ditu.

- (10) Koreera (Kim 2011; Ultan 1971: 8)
/hayah-ta/	→	[hayat ^h a]	‘zuri (kolorea)’
/joh-ta/	→	[jot ^h a]	‘ona da’
/manh-ta/	→	[mant ^h a]	‘asko dira’
- (11) Andaluziera (Ruch & Harrington 2014; Ruch & Peters 2016)
<i>casco</i>	[ˈkahko]	→	[ˈkak ^h o]	‘kasko’
<i>caspa</i>	[ˈkahpa]	→	[ˈkap ^h a]	‘zahia’
<i>pasta</i>	[ˈpahta]	→	[ˈpat ^h a]	‘pasta’
<i>estaba</i>	[ehˈtaβa]	→	[eˈt ^h aβa]	‘zegoen’
<i>estado</i>	[ehˈtaðo]	→	[eˈt ^h aðo]	‘egoera, estatu’
<i>estanco</i>	[ehˈtaŋko]	→	[eˈt ^h aŋko]	‘estanko’
<i>pestaña</i>	[pehˈtaɲa]	→	[peˈt ^h aɲa]	‘betile’

Ikus daitekeenez, etimologikoki kokapen jakin batean dagoen hasperen bat egokitzen ez zaion beste kokapen batean berranaliza daiteke, bai segmentu bezala eta baita herskari baten ezaugarri bezala ere. Euskaraz ere /h/ segmentalen metatesien kasuak ezagutzen ditugu, hara non lat. *arēna* > *harea* edota *hon-etsi* > *onhetsi* (cf. Lakarra 2009, 2015; Egurtzegi 2011).

Laburbilduz, hipotesi honek DVT^hV sekuentzietatik T^hVTV sekuentzietara heltzeko modu berri bat aurkezten du, aurreko autoreek proposaturiko ezaugarri baten (ahotsa) gabeziaren asimilazioa eta espero ez den norantzan gertatutako disimilazio baten erabilera saihestuz. Honekin batera, proposamen berri honek bilakabide hau **DVST^hV testuinguruan ez agertzea aurreikusten du, aurreko proposamenek ez bezala. Hipotesi honek ezaugarri bat bigarren silabatik lehendabizikora mugitu dela proposatzen duenez, bigarren silabako azentueraren aurrekoa izan daiteke, nahiz eta ez den halabeharrez horrela izan behar, hitz hasierako kokapenaren berezko prominentzia prosodikoa dela eta (ikus Egurtzegi eta Elordieta 2013 azentuera ezberdinen kronologia baterako).

Hala eta guztiz ere, kontu bat geratzen zaigu argitzeke euskararen hasperentasunaren metatesiaren kasuan: agian hasierako herskari ahostuna hasperentasun edo VOT luzearen metatesiaren ondorioz ahoskabetu zitekeen, baina ezaugarri mailako hasperena bertan berrinterpretatua izatea herskaria aurretiaz ahoskabea izatearen seinale bezala ere interpreta daiteke. Lehendabiziko aukera posible den arren (euskararen garai honetarako *breathy voice* ezaugarria duten herskari ahostunak berreraikitzen ez ditugun heinean), bigarren aukera, fonetikoki askoz errazagoa dirudiena, noraino den posible ikusiko dugu hurrengo ataletan, eta horrek zuzenean *fortis/lenis* auzira eramango gaitu.

Euskal herskari zaharren oposaketa: aurreko proposamenak

Euskal herskariaren izaeraren inguruan luze eta anitz idatzi da. Indar handiena izan duen proposamena Martinetena da (1950 [1964]), neurri handi batean Mitxelenak (1957 [2011], 1977 [2011]) onartu eta ozen eta txistukarietara zabaldu zuelako.

Martinetek (1950 [1964]) aintzineuskararen herskariaren oposaketarentzat danesarentzako proposatu zuen sistemaren oposaketa analogo bat proposatu zuen: *fortis* eta *lenis* segmentuen arteko oposaketa bat, alegia. Proposamen honek berreraiketa-

rako garrantzia handia izan dezakeen inplikazio bat dakar: aitzineuskararen leherkariak kokapenaren arabera gauzatze fonetiko ezberdinak zituzten. Nahiz eta adierazpen hau horren berritzailea ez izan (euskara modernoan, gazteleran bezala, herskari ahostunak hurbilkari bezala ahoskatzen dira kokapen askotan, cf. Hualde 1991: 101-102), Martinetek (1950 [1964]) kokapenaren arabera ahoskeren proposamen bat eskaintzen du, (12)n erakusten dena.

(12) Martinetek (1950 [1964]) proposaturiko herskariaren ahoskera

Fonema	Hitz hasiera (azentuduna)	Bokalartea (azentugabea)
/b/	[b _o -]	[-β̄-]
/t/	[t ^h -]	[-t-] / [-d̄-]
/d/	[d̄-]	[-ð̄-]
/k/	[k ^h -]	[-k] / [-ḡ-]
/g/	[ḡ-]	[-ɣ̄-]

Aurreko atalean ikusi dugun bilakabidea buruan, bereziki interesgarria egiten da Martineten (1950 [1964]) proposamenean hitz hasierako lenis herskariak fonetikoki ahoskabeak izatea, berak ez baitzuen aurreko bilakabidea buruan hipotesi hau garatu zuenean. Martinetek ahoskabetasun hau berreraikitzeke arrazoien artean, esaterako, Egurtzegi eta Elordietak (2013) baztertutako hitz hasierako azentuera demarkatiboa zegoen.

Orokorrean teoria estandartzat dugun honetaz gain, gutxienez beste bi proposamen aurkeztu izan dira, Traskena (1985) eta Hualderena (1997, 1999). Proposamen hauek ez dira arazorik gabe onartuak izan: Lakarrak (2003: 284-287) bien kontra egiten du, autore biek berreraiketean erabilitako datuen zahartasuna auzipean jarriz.

Lehendabiziko proposamen berria Trasken (1985) aurkeztu zuen, baina autoreak berak atzera egin zuela argi uzten du bere hurrengo lanetan (Trask 1997). Trasken (1985) proposamenaren arabera, aitzineuskarak geminatu/soil oposaketa izan zuen. Trasken (1985) arazoak ikusten zituen euskaraz fortis/lenis sistema hitz erdira mugaturik egotean. Trasken (1985: 887) aurkezten duen bigarren arazo bat hitz elkarretan gertatutako neutraltzeetan (e.g. *errege + bide* → *erret bide* > *errepide*) datza. Lakarrak (2003: 285) gogorarazten digunez, hitz elkartu hauek ez ziren aitzineuskararen sortu eta ezta akitanieraren garaian ere, euskara batu zaharrean baizik. Nahiz eta argia den hitz elkartu hauen sorrera akitanieraren ostekoa dela (eta ez gure eraren aurretik gertatutakoa), Martinetek (1950 [1964]) proposatu eta Mitxelenak (1957 [2011]) zabaldu zuen fortis/lenis oposaketaren amaieraren data ez da horren argia. Mitxelenak zabalduetako fortis/lenis oposaketa inoiz euskararen sistema fonologikoaren parte izan bazen, ez da arrazoirik ikusten oposaketa hau konposatu hauen sorreraren garairako iharturik egoteko: ikus, esaterako, *ardandegi*, *mingain*, *euskaldun* edota *galbae* bezalako konposatuak, zeintzuek erakusten duten Mitxelenak (1957 [2011]) berreraikitako oposaketa desegin zuten *n > ñ eta *l > r prozesuak oraindik gertatu ez zirela. Honek ez du esan nahi Trasken argudioa pisuduna iruditzen zaidanik: ez da ikusten zergatik fortis/lenis hizkuntza batean, berez, ezin daitekeen horrelako neutraltzerik gertatu eta, are gutxiago, Hualdek (2006) proposatu bezala beste elementu bat (bere kasuan, glotal bat) konposatuaren bi elementuen artean sartuta. Lakarrak (2003: 285) Trasken (1985) arazoaren artean aipatzen duen *ez-en* ondoriozko ahos-

kabetzen erabilpena kronologia arazo argia dirudi Mitxelenaren **eze* berreraiketa onartzen dugun heinean. Gainera, gogorarazi behar da *erret-bide* 'errepide' konposatua *b-* herskari ahostunarekin agertzen dela testu zaharrenetan, bigarren herskariaren ahoskabetzea testu zaharrenean (eta, ondorioz, euskara batu zaharraren) ostekoa izan daitekeela erakutsiz.

Bestalde, Hualderen (1997, 1999) proposamena ere aipatu behar da. Hualderen oinarritzko ideia, hots, testigaturik dugun sistematik gehiegi ez aldentzea, ideia ona izan ohi da maiz, eta aurrerago nik ere ideia hori jarraituko dut, neurri batean bederen. Arazo nagusia aldaketak azaltzeko proposatzen dituen argudioetan ikusten dut, Lakarrak (2003) bezala, zentzu zenbaitetan. Aurretik aipatutako *ez* partikulaz (< **eze*) gain, Hualdek hitz amaierako herskari ahoskabeek hurrengo hitzaren hasierako herskari ahostuna ahoskabetu dezaketela proposatzen du. Halere, aitzineuskaraz ez da hitz amaierako kokapenean herskaririk berreraikitzeke arrazoi gehiegirik (cf. Artiagoitia 1990, 1993). Esate baterako, Hualdek (1997) *-tik* atzizkia erabiltzen du bere proposamenean, eta atzizkia *-tika* bezala testigaturik dago. Honen bidez esan nahi da prozesu hauek garai hurbilago batean gertatu zirela, eta ez aitzineuskaraz.

Honekin batera, hitz hasierako herskari ahoskabedun forma berritzaileen fonologizazio prozesuan ikusten dut arazorik handiena. Hualdek (1997: 419) *menditik dator* → *menditi tator*, *gathiak bezala* → *gathia pezala*, *ez gara* → *ezkara*, etab. bezalako kontsonante taldeak proposatzen ditu hitz hasierako ahoskabetzen iturburu bezala. Hemen bi arazo nagusi ikusten ditut. Alde batetik, bi hitzen artean gertatutako prozesuetan hitz hauek bata bestearen ostean oso frekuentzia altuarekin agertzen ohi dira kasuan kasuko hizkuntzan. Honakoa bilakabide lenitiboetan ikus daiteke maiz (*usted*, *musde* eta *blimey* bezalako egitura kontraktoetan bezala). Hualdek proposaturiko bilakabide jakin honetan, inoiz gertatu izan balitz, ahoskabetze prozesuak frekuentzia altuenarekin herskariz bukatutako hitz baten ondoren herskari ahostunez hasten diren hitzak izan beharko lituzke helburu. Horien adibide ezinhobea da Hualdek berak aipatutako *menditik dator* → *menditi tator*. Esango genuke *dator* hitza segmentu jakin baten ostean agertzen bada beste edozein segmentu baino maizago segmentu hau *-tik* atzizkiaren /k/ herskari ahoskabe belarra izan behar duela. Jakina denez, *dator* > *tator* ahoskabetzea hizkuntzaren barietate askotan topa daiteke, baina horietako batean ere ez dira ***berandu tator* bezalako formak aurkitzen. Honekin adierazi nahi da horren frekuentzia handiarekin testuinguru aproposan dagoen hitz baten ahoskabetzea sekula fonologizatu ez bada testuinguru aldakorragoetan aurkitzen diren hitzetan gertatu izana zail ikusten dela.

Bestetik, Hualdek aipatutako kontaktuan dauden bi herskarien ondoriozko ahoskabetzeetan, eta baita konposizioan gertatutako ahoskabetzeetan (*erret bide* > *errepide*, *bait-gara* → *baikara*) eta maileguetan (*cobdiçia* > *gutizia*, *sabbatu* > *zapatu*) ere, lehendabiziko ahoskabea galdu egiten da bigarrenaren ahoskabetzearekin batera. Ahoskabetze prozesuaren parte izanda, eta hitz hasierako T-/D- aldakortasun dialektala dugunez, agian nolabaiteko hitz amaierako -T/-Ø barietazioa esperoko genukeen, nahiz eta oso neurri txikian izan. Oker egon ninteke, baina ez dut horrelako aldaeren berririk, are gutxiago zaharrak diruditenak. Berriro ere, gogoan izan *erret bide*⁴ kon-

⁴ Eta baita *erret ibera* ere, *erret bide* fosildutako hitz bat ez dela erakutsiz.

posatua testu zaharretan aurki daitekeela konposatuaren lehen elementuaren azken herskaria gordetzen duela eta bigarren elementuaren herskari ahostuna ahoskabetzerik gabe azaltzen dela.

Euskal herskari zaharren izaeraren bila

Hualdek (1997: 423) bere proposamena aldezteko esaten duen bezala, oposaketa bat ez da hitzaren kokapen guztietan modu berean gauzatu behar, eta ezaugarri ezberdinek garrantzia ezberdina izan dezakete oposizioaren barnean hitzean duten kokapenaren arabera. Izan ere, Martineten (1950 [1964]) fortis/lenis oposaketaren proposamenaren oinarrietako bat honakoa hitzaren kokapen ezberdinetan modu ezberdinean gauzatzea da. Hala ere, gaur egungo euskarak erakusten duenez, ahostun/ahoskabe oposaketen kasuan ere ezaugarri ezberdinek garrantzia ezberdina izan dezakete kokapenaren arabera, eta segmentuen gauzatze fonetikoa ere ezberdina izan daiteke. Sistema zahar baten berreraiketa zehatz batean gauzatze fonetikoekiko hurbilpenak bilatu beharko genituzkeelakoan nago, hortik sistema osoaren ezagutza zehatzagoa lortuko baikenuke. Ez nuke, beraz, fortis/lenis vs. ahostun/ahoskabe auziaren eztabaida terminologikoan besterik gabe erori nahi: garrantzia handiena herskariaren posizioaren arabera gauzatzeari dagokiola esango nuke. Honekin batera, ahoskabeei buruz egiterakoan, proposamen gehienek **p* herskari ezpainkari ahoskabea berreraiketarik kanpo uzten dute Mitxelena (1977 [2011]) jarraituz. Lan honetan ez da **p*-ren egoeraren inguruko proposamenik aurkeztuko, herskari ahoskabe edo fortisen seriearen gauzatze fonetikoari buruz hausnartzea baino ez baitut helburu.

Amaieratik hastearren edo, ez dut hitz bukaerako herskariei buruz gehiegi esango. Horren atzean arrazoi bat baino ez dago: ez dut uste aitzineuskarak hitz amaierako herskaririk zuenik. Ez da ideia originala, Artiagoitiak (1990, 1993) azaldu zuen egungo euskararen ditugun /t#/ eta /k#/ gutxiak aurreko *-*da* eta *-*ga*-tik datozela. Gainera, garapen hau, ziurrenik, ez zen duela horrenbeste bukatu: euskalki modernoetan *bart* - *barda* moduko alternantziak aurki daitezke eta erronkarierak eta Oihenart zuberotarrak ahoskabetu gabeko *dud* bezalako forma bokalgabeen bidez tarteko pausua erakusten digute (cf. Hualde 2017). Agian, behin behinekoz, bokal hauen galera euskara batu zahararen amaiera aldera koka daiteke, euskalki guztietan gertatu arren ez zelako hitz guztietan berdin gertatu (cf. *barda*) eta honen osteko ahoskabetzea berantiarra izan ahal zitekeelako. Ez dut beste hitz amaierako herskari ahostunik ezagutzen, eta hitz amaierako /p#/ hitz fonosinboliko gutxi batzuetara mugatzen da.

Egungo ahoskabeei dagokienez, hitzaren kokapen gehienetan berdin ahoskatzen zirela proposatuko dut: aitzineuskararen ahoskabeak hasperendunak zirela, alegia. Honakoa proposatzeko arrazoi onak aurki daitezke euskararen historian zehar. Hasteko, herskari ahoskabeen hasperentasuna gordetzen duten euskalkietan honakoa bai hitz hasieran (*khatina*, *khe*, etab.) eta baita hitz erdian (*ethorri*, *ikhusi*, etab.) ere ager daiteke. Denboran atzera joanda, akitanieraz (Gorrotxategi 1984) ere herskari zenbait hasperenarekin agertzen dira izkiriaturik, eta beste zenbait <tt> edo <cc> bezalako grafema segidekin, zeintzuk agian herskari hasperendunak adierazteko ere erabil zitezkeen (cf. Mitxelena 1954 [2011], 1957 [2011]):

(13) Herskari ahoskabe hasperendun potentzialak akitanieraz (Gorrotxategi 1984, Ariztimuño 2011)

Hontharris,⁵ *Baisothar*, *Attaco*, *Sembetten*, *Lohitton*, *Ittixonis*, *Idiatte*, *Iscitto*, *Tottonis*, *Urchatetelli*,⁶ *Ombecco*, *Senicco*, *Sunduccae*, *Borocco*, *Accaten*, *Andreconni*, *Sembeconni*, *Sembeocci*, *Siricconis*, *Erriappo*,⁷ etab.

Markagarri gerta daiteke hitz hasieran herskari hasperendunik ez agertzea, baina badirudi aipatu ditugun bi idazkerak (<tt> eta <cc> kontsonante bikoitzak eta <th>, alegia) bakarrik hitz erdian baliatzen zirela, beraz ezin dezakegu ondorio handiagorik erraz ateratu.⁸ Modu berean, aipatu behar da herskari hasperendunak hitz erdian ere ez zirela beti idazten (*Baisothar*, *Honthar* vs. *Harontarris*, *Halscotarris*), eta ondorioz, akitanierari buruz dakigun gutxia kontuan izanda, ezin daiteke baztertu garai eta hizkera honetan idatzirik agertzen diren baino askoz herskari gehiagok hasperentasuna izatea. Egiantzekotasun handiarekin esan dezakegun gauza bakarra hurrengo da: orduan ere herskari ahoskabe hasperendunak hizkuntzaren parte zirela, gutxienez hitz erdian.

Akitanieraren dokumentazio eskasa gaur egungo euskalki zenbaitetara heldu zaigun ebidentziarekin batera jarrita, ez dirudi arrazoi gehiegirik dugunik Martinetek bezala bokal arteko hasperentasunik gabeko herskari ahoskabe edo indartsuak berre-raikitzeke. Beste moduko ebidentzia lortu bitartean, ezin dezaket (nolabaiteko) kontinuismoa ez den beste berreraiketarik proposatu serie honentzako.

Hitz hasieran, ordea, herskari ahoskabe edo indartsuak ez dira batere ohikoak euskaraz: aurki daitezkeen arteko portzentai handi bat (4) adibidean proposatutako bidetik lortu dira, beste asko mailegu berantiarren bitartez, eta euskal hitzak diruditen zenbaitek ondo azaltzen ez dakigun bariazioa erakusten dute (*gar - kar*, *ge - ke*, *gorotz - korotz*, etab.). Hala ere, hitz hasierako herskari ahoskabeen falta honentzako Martinetek (1950 [1964]) hipotesi bat aurkeztu zuen aspaldi: hitz hasierako herskari ahoskabe edo bortitzak lehendabizi frikari eta gero hasperen bihurtu ziren sistematikoki ($T^h > h / \# _$). Hipotesi honek hitz hasierako herskari serie hau aipatutako bilakabideari dagokion garaian hasperenduna izatea suposatzen du. Nahiz eta hasiera batean Martinetek (1950 [1964]) aurkeztutako ebidentzia eskasa izan eta Mitxelenak (1957 [2011], 1977 [2011]) eskainitakoa ez askoz hobea,⁹ hurrengo autore zenbaitek hipotesia onartu eta ebidentzia berria aurkezten dute: ikus, esaterako, Lakarrak (2018) proposatzen dituen hitz bikoteak: *hartu - ekharri*, *hor - ethorri*, *hur - ithurri*, *huts - ikhusi*, *hasi - ikhasi*, etab.

⁵ Adibide honetan (eta beste zenbaitetan, e.g. *Herauscorritsehe*, *Hehelpo*, *Hahanni*, *Hahanten*, *Serhuhoris*, *Abisunhari*, etab.) ikus daitekeenez, akitanieraz segmentu hasperendunak ez ziren lehendabiziko bi silabetara ezta hitz bakoitzeko bakar batera mugatzen. Murriztapen hori euskara batu zaharraren ondoren garatu bide zen (Egurtzegi & Elordieta 2013).

⁶ Gorrotxategiren (1984) arabera, iberikoa izango litzateke akitanieraren ahotan, deklinabideko geminazioarengatik.

⁷ *Erriappo* lau aldiz agertzen da, kasu bakarrean <pp>-rekin. *Priapo*-tik etor liteke (Gorrotxategi 1984).

⁸ Gogoan izan, hala ere, Mitxelenak (1977 [2011]) aipatutako *Talsco* vs. *Halsco*, zeinak ez dakigun herskari hasperendun bat edo hots aldaketa bat ($*Th > h$) erakusten duen.

⁹ Esate baterako, Mitxelenak (1977 [2011]) aipatutako erronkarieraren erakusleek (*kaur*, *kori*, *kura*, etab.) duten hitz hasierako herskari ahoskabea berrikuntza moderno bat dela dakigu orain (cf. Lakarra 2014).

Herskari ahoskabe edo bortitzekin amaitu aurretik, Mitxelenak (1977 [2011]) fortis/lenis auzira ekarritako ohar bat komentatu nahi nuke. Bai latinetik edota erromantzeetatik mailegatutako hitzetan eta baita euskal konposatuetan ere, bi herskariak osatutako kontsonante taldeak bortitz edo ahoskabearen bidez sinplifikatu izan dira euskaraz, bai jatorriz ahoskabeak zirenean eta baita ahostunak zirenean ere: *abbas* > *apaiz*, *cobdiçia* > *gutizia*, *sabbatu* > *zapatu*, etab. Hizkuntza zenbaitetan, herskari taldeetan (bai ahoskabe eta baita ahostunetan ere) bi segmentuen artean hersketa osoa gertatzen da. Hersketa hau pertzeptualki nabaria da eta entzule euskaldunak, bere aukera fonotaktikoen artean horrelako talderik ez balu, bokalarlean dituen egiazko herskari bakarrekin (hots, ahoskabe edo bortitzekin) identifika litzake bi serieak, ahotsari garrantzia handiegirik eman gabe.

Martinetek (1950 [1964]) proposaturiko herskariaren gauzatze fonetikoarekin egokitzapen hau posible da, ahostun edo leneak bokalarlean hurbilkari bezala ebakitzen direlako eta bokal artean fonetikoki herskariak diren bakarrak ahoskabe edo bortitzak direlako. Hala ere, kontuan izan behar dugu adierazpen hau modu berean gaur egungo herskari sistemaren barnean ere bete daitekeela (berreraikitako herskariaren eta gaur eguneko ahoskerak ez baitira oso ezberdinak bokalarlean), honek leihoso zabal bat uzten digula mailegu hauek datatzerako orduan: batzuk oso zaharrak izan daitezke, bai, baina beste zenbait uste baino berriagoak.

Martinetek (1950 [1964]) berreraikitako bokalarlean hasperen gabeko herskari ahoskabeak hasperendunengatik aldatuta ere aurretik aipatutakoa ez da gehiegi aldatzen: fonetikoki bokal arteko herskari bakarrak izango lirateke oraindik. Hala ere, herskari geminatuen eta herskari hasperendunen arteko erlazioa aipagarria izan daiteke, hizkuntza zenbaitetan herskariaren hasperena geminatuetatik garatu baita. Islandieraz, esaterako, herskariaren aurrehasperena /^hp^ht^hk/ historikoki /p: t: k:/ geminatuetatik sortu zen (Hansson 2001), eta baita italieraren zenbait barietatetan ere (Stevens 2010).¹⁰

Egungo euskal ahostunen kasuan, ordea, ezin daiteke izaera fonetiko berbera berreraiki hitz hasiera eta hitzaren erdian, ahoskabeen seriean proposatu dudana bezala. Izan ere, gaur egungo euskaraz, herskari ahostunak hurbilkari bezala gauzatzen dira bokalarlean eta urkariaren ostean (/ld/ -> [ld] taldea kenduta), sudurkariaren ostean herskari ahostun bezala ahoskatzen diren bitartean. Pentsa liteke Erdi Aroan ere antzeko ebakera izango zutela, zenbait kasutan bokalarlean garai goiztiarretik galtzen zirelako (cf. XI-XIII mendeetako *Soracoiz* (< *Sorabakoitz*), *EcharrilEcherrri* (< *Etxeberri*), *Sorauren* (< *Soraguren*), etab.; Mitxelena 1977 [2011]: 186). Kontrako ebidentziaren faltan, eta ahoskera honen bidez aurretik aipatutako latin eta erromantzetik hartutako maileguetan ikusten diren zenbait egokitzapen azal daitekenez, ez da arrazoirik ikusten Martineten (1950 [1964]) berreraiketaren garaitik onartzen den aukera honekin ez jarraitzeko.

Hitz hasierako lenis seriearen izaera fonetiko guztien artean zehazteko zailena izan daiteke, nahiz eta gainontzekoak ere errazegiak ez izan. Kasu honetan, gehien erabili izan den ebidentzia latin eta erromantzetik mailegatutako hitz guztiak mende askotan

¹⁰ Herskariaren aurre eta post-hasperena ez dira oso ezberdinak, eta bata bestera eraman dezake (11) adibidean erakusten den bezala. Herskariaren aurre eta post-hasperena batera agertzen dira islandiera, faroesa, mendebaldeko norbegiera, Eskoziako gaelikoa, irlandesa, ingush eta ojibwa bezalako hizkuntzetan. Kasu horietan guztietan ez dago bi serieen arteko oposaketarik (Kehrein 2002: 110). Zenbaitetan herskari pre-hasperendunak herskari post-hasperendunen aldaerak dira eta beste batzuetan geminatuenak.

zehir talde berean batu izana da, eta nik ere baliatuko dut. Jakina denez, mailegu zaharretan bai etimologikoki ahoskabeak ziren hitz hasierako herskariak eta baita etimologikoki ahostunak zirenak ere ahostun bezala heldu zaizkigu euskara modernora (cf. *bake* eta *balea* edota *gorputz* eta *garau*). Honakoa azaltzeko modu ezberdinak daude eta, duarik gabe, goian aipatu dudan hitz hasierako herskari hasperendunen seriearen galerak (**Th-* > *h-*) kontua erraztu egiten du. Hala eta guztiz ere, euskarak ziurrenik herskari ahoskabeak izango zituen beste kokapen zenbaitetan, hasperendunak (bokalarlean) edo ez (txistukari ostean), beraz ez dirudi horren zaila latin eta erromantzearen bi herskari serieak hitz hasieran nolabait desberdintzea. Aukera honen aurrean, Martinetek (1950 [1964]) proposaturiko hitz hasierako berreraiketak neutralizazioa ulertzen asko laguntzen du. Izan ere, hitz hasierako herskari hasperendunen galeraren ostean aitzineuskaraz geratu ziren herskari bakarrak ahostun ahoskabetuak baziren (hetskariaren amaierarekin batera hasten zen VOT-arekin edota VOT negatibo laburrekin), euskararen hitz hasierako herskari serie bakarraren ahoskera garai horretan latinak edota erromantzeak zituen bi herskari serieetatik hurbil kokatuko litzateke, herskariaren bokalarlean ahoskeretik baino askoz hurbilago. Egoera berezi honek mailegaketan ikus daitekeen hitz hasierako herskariaren neutralizazioa azaltzen lagunduko luke.

Akitanierak ere berreraiketa honen aldeko ebidentzia xumea eskaintzen du. Izan ere, akitaniera izkiriatu zutenek, sistematizitate eza eta ahoskabeekiko joera erakusten dituzte hitz hasierako zenbait herskari ahostunetan. Honen adibide argiena *gizon* hitza dugu, zeina lau aldiz agertzen den eta horietako bakar batean G- erakusten duen (*Cison*, *Cisonten*, *Cissonbonnis* eta *Gisondoni*), baina Mitxelenak proposaturiko **p* eza onartuta besteren bat ere aurki daiteke (*Porconi*, *Porconis* eta *Borconis*, esaterako).¹¹ Berreraiketa honen aldeko hirugarren arrazoi bat aurreratu dut gorago: lan honen lehen zatian argudiatu bezala, aurkeztu dudan herskariaren ustezko ahoskabetasun asimilazioaren analisi berriak, aurrekoak ez bezala fonetikoki naturala denak, hitz hasierako herskariaren ahoskabetasun fonetikoaren alde argudiatzen du.

Mitxelenak (1977 [2011]: 200) adierazten duen bezala, Martineten (1950 [1964]) berreraiketa onartuko badugu (eta ondorioz honakoa ere, hitz hasierako kokapenean bi proposamenak berdina baitira), hitz hasieran herskari hasperendunak **h* bihurtu zirela eta herskari ahoskabetuak ahostundu zirela, erromantzeetako herskarietara hurbilduz, onartu beharko genuke.

Amaitzeko, proposamen honek txistukariaren osteko bi herskari serieen arteko neutralizazioa aurreikusten du. Izan ere, euskaraz, txistukariaren osteko testuinguruan dauden herskari ahoskabeek hasperena galtzen dute, herskari ahostunak ahoskabetzen diren bitartean. Proposamen honen arabera hitz erdiko herskari ahoskabe edo fortisak orokorrean hasperendunak zirenez, txistukariaren osteko kokapenean bi serientzako emaitza berbera espero da: hasperenik gabeko herskari ahoskabeak. Neutralitze hau zehatz datatzea zail izan daitekeen arren, oso garai zaharretik (ia) gaur egun arte indarrean egon dela proposa daiteke: alde batetik, txistukariaren osteko herskari ahoskabeak testurik zaharretatik agertzen zaizkigu (hasperenik erakutsi gabe); bestetik, egungo euskalkietan ez da hasperena erakusten duen txistukari osteko herskari ahoskaberik

¹¹ Ikerketa sakonago batean argigarria izan daiteke ahostunarekin ematen diren bi adibide hauek (*Gison* eta *Borconnis*) eremu berean agertu izana, hots, Saint-Bertrand-de-Comminges-en.

eta txistukari osteko hurbilkari ahostunak gutxi batzuk baino ez dira eta ez dirudite zaharregiak (cf. *desberdin*, *desgogo* vs. *deskana*, *destaña*, etab. aurrizki berarekin). Testigaturik dugun hizkuntzaren egoera zaharrena joanda, akitanierara alegia, Ariztimuño (2011) bilduriko 579 erregistro dituen datu baseak ez du <sb>, <sd>, <sg>, <xb>, <xd> edo <xg> sekuentzien adibiderik eta agertzen diren -ST- sekuentzietan ez da sekula (13) adibidean zerrendaturiko herskariaren hasperena markatzeko baliabiderik erabiltzen. (14) adibideak erakusten ditu sekuentzia hau duten hainbat hitz.

(14) -ST- taldea akitanieraz (Gorrotxategi 1984; Ariztimuño 2011)

Andoxponni, (*Pi?*)*andosponnii*, *Andostenno*, *Andostonnis*, *Estenconis*, *Harspi*, *Torsteginno*, *Harbelesteg*[, *Aherbelste*, *Astoillunno*, *Alardosto*, *Belexconis*, *Bihoscinnis*, *Halsconis*, *Halscotarris*, *Talsconis*, *Nescato*, *Silexconis*, *Herauscorritsehe*, etab.

Gaur egun euskalki gehienetan ikus daitekeen sudurkari osteko neutralizazioa, ordea, ez litzateke herskari sistema zaharraren parte izango. Hasteko, akitanieraz ez da ahostunaren aldeko neutralizazioaren ebidentzia argirik ikusten (ikus ahoskabea erakusten duten *Honthar*, *Harontarris*, *Cisonten*, *Estenconis*, etab.). Gainera, ekialdeko euskalki modernoek ez dute neutralizazio hau erakusten (*onki*, *-ntik*, *-mentu*, etab., cf. Lakarra 2014).

Laburbilduz, lan honek proposatzen duen sistema berria (15) adibidean erakusten dena izango litzateke.

(15) Herskariaren ahoskera: proposamen berria

Fonema	Hitz hasiera	Bokalarte
/b/	[b _h -]	[-β _h -]
/t/	[t ^h -]	[-t ^h -]
/d/	[d _h -]	[-ð _h -]
/k/	[k ^h -]	[-k ^h -]
/g/	[g ^o -]	[-ɣ _h -]

Ikus daitekeenez, herskariaren kokapen-araberako ahoskeren hipotesi berria ez zait Martineten sistematik gehiegi alendu. Izan ere, hitz hasierako kokapenak ez du ezberdintasunik erakusten, eta hitz erdian (edo bigarren silaban) Martinetek (1950 [1964]) proposatutako herskari ahoskabe edo ahoskabetuei VOT luzeagoa (hau da, hasperena) baino ez diet gehitu. Modu berean, proposatu dudana sistema hau ekialdeko euskalki modernoan oposaketatik oso urruti ere ez dago: ezberdintasun handiena hitz hasierako herskari ahostunaren ahoskeran dago, zeinentzako, Martinetek bezala, ahoskabetze fonetiko bat proposatu dudana. Ahoskabetze fonetikoaren maila ez da definitzeko erraza, baina hitz hasierako ahoskabetze honek (4) adibidean deskribatutako ustezko ahoskabetasun asimilazioa askoz hobeto ulertzen laguntzen du. Proposamen honek Martineten herskari fortisak herskari ahoskabe hasperendun bezala berreraikitzen ditu kokapen guztietan, sistema zerbait sinplifikatuz, Martineten lenientzako proposamena ebidentzia gehiagorekin berresten duen bitartean.

Behin aitzineuskararen herskari sistemaren izaera fonetiko berria zehaztu ondoren, bi herskari serieak zein ezaugarri bereizten dituen zehazten saia gaitezke. Errealismo laringalaren (*laryngeal realism*, cf. Iverson & Salmons 1995; Jessen & Ringen 2002; Honeybone 2005; Beckman, Helgason, McMurray & Ringen 2011 eta Beckman, Jessen & Ringen 2013) arabera, korrespondentzia zuzena gorde behar

da segmentu baten errealizazio fonetikoaren eta segmentu horren ezaugarri fonologikoen artean. Korrante honen ikuspegitik, bi hizkuntza klase ezberdin daitezke: benetako ahotsa (*true voice*) duten hizkuntzak, errusiera, hungariera, gaztelera eta frantsesa kasu, eta hasperena edo VOT luzea erabiltzen duten hizkuntzak (*aspirating languages*), ingelesa eta alemanaren antzekoak. Benetako ahotsa duten hizkuntzetan bi herskari serieen arteko oposaketa herskariaren amaieran gertatzen den ahots korden bibrazioaren arabera da fonetikoki, korrelato fonetiko hori fonologikoki [voice]-ek irudikatzen duen.

Herskariak hasperenaren bidez bereizten dituzten hizkuntzetan, ordea, bi serieak bereizten dituen ezaugarri fonologikoa [spread glottis] izango litzateke. Euskararen kasuan, aitzineuskarak bi herskari serieak [spread glottis] ezaugarriaren bitartez bereiziko lituzke, euskara modernoak, gaztelera bezala, [voice] ezaugarriaren bidez egiten duen bitartean. Ikuspegi honek aurreikusten du hasperendun hizkuntzetan herskari serie batek [spread glottis] ezaugarriarentzako espezifikazioa izan behar duela (eta beste serieak ez) eta benetako ahotsa duten hizkuntzetan serie batek [voice] ezaugarriarentzako espezifikazioa izan behar duela (eta besteak ez). Hemen proposatutako sistemak [spread glottis] oposizioa betetzen du (Martinetenak ez bezala), fortis seriea bai hitz hasiera eta baita erdian ere hasperendun bezala berreraiki baitut. Gaurko sistemara heltzeko, herskariaren oposaketa [spread glottis] ezaugarriaren oinarrituta egotea [voice] ezaugarriaren oinarrituta egotea igaro behar zuen.¹²

Ondorioak

Lan honek bi atal ditu. Hasteko, fonetikoki ulertzeko oso zaila zen bilakabide baten bide alternatibo bat proposatu dut: [voice] ezaugarriaren gabeziaren asimilazio bezala ulertu behar zen bilakabidea (edo, are okerrago, ahotskorden bibrazio ezaren asimilazioa) saihestu dut bai euskaraz eta baita beste hizkuntza askotan ere deskribaturik dagoen ezaugarri mailako hasperenaren metatesi (edo [spread glottis]) bezala azaltzea proposatuta. Azalpen berri honek beste bi abantaila ekarri ditu: alde batetik, hasperenaren distribuzioan deskribatutako asimetriarentzako (hots, hasperen segmentalaren kasuan disimilazioa atzerakoi eta herskari ahostun ezaugarriaren kasuan aurrerakoi gertatzea) azalpen bat eskaintzen du; bestetik, hitz hasierako lenis seriearen gauzatze fonetiko ahoskabe edo ahoskabetuaren aldeko ebidentzia eskaintzen du. Ebidentzia berri hau baliatuta, aurretik ezagutzen genituen beste zenbait adierazpen ordenan jarri ditut aitzineuskararen herskariaren izaera fonetiko hobeto definitzeko asmoarekin. Lan honetan proposatu den sistema ez da Martinetek proposatu zuenaren guztiz berdina, eta ez da gaur egungo sistematik gehiegi aldentzen. Aurkeztu dudana proposamenaren arabera, lehendabiziko herskari seriea ahoskabe hasperendun bezala gauzatzen zen bai hitz hasieran eta baita bokalarrean ere, bigarren seriea hitz hasieran ahostun ahoskabetu bezala eta bokalarrean hurbilkari bezala gauzatzen zen bitartean. Txistukari osteko bi serieen arteko neutralizazioa sistema horren parte zela proposatu dut.

¹² Pentsa daiteke euskaraz hizkuntza mota aldatzeak herskariaren hasperenaren garrantzi kontrastiboa murriztea ekar dezakela. Honakoa hitz hasieran serie hasperenduna galtzearen epe luzeko ondorio bezala ikus daiteke, eta honi euskarak erromantzeekin izandako kontaktu luzearen ondoriozko eragina gehitu behar zaio.

Proposamen berri honetan deskribaturiko sisteman, beraz, bi serieen arteko oposizioa ez da gaur egun aurkitzen dugun sistemarena, nahiz eta honakoa ere ezaugarri laringaletan oinarritzen den: lehendabiziko serieak VOT positiboa duen bitartean, bigarren serian VOT-a herskariarekin batera doa hitz hasieran, bokalartean herskariaren espirantizazioa gertatzen delarik. Errealismo laringalaren proposamenen arabera, lan honetan berreraiki den herskariaren oposizioa fonologikoki [spread glottis] ezaugarri datza (hasperenaren metatesian fonologikoki lekuz aldatzen den ezaugarria, hain zuzen), gaztelera edota gaur egungo euskararen herskariaren oposaketak [voice] ezaugarri oinarritzen diren bitartean.

Erreferentziak

- Ariztimuño, B., 2011, *Antzinateko euskal idazkunak eta aitzineuskararen berreraiketa: corpusa, analisisa eta ondorioak*. Master amaierako lan argitaragabea. Gasteiz: UPV/EHU.
- Artiagoitia, X., 1990, «Sobre la estructura de la sílaba en (proto)vasco y algunos fenómenos conexos», *ASJU* 24, 327-349.
- , 1993, «Syllable Structure in Basque and Proto-Basque». In: J.I. Hualde & J. Ortiz de Urbina (arg.), *Generative Studies in Basque linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 263-287.
- Beckman, J., P. Helgason, B. McMurray & C. Ringen, 2011, «Rate effects on Swedish VOT: Evidence for phonological overspecification», *Journal of Phonetics* 39, 39-49.
- , M. Jessen & C. Ringen, 2013, «Empirical evidence for laryngeal features: Aspirating vs. true voice languages», *Journal of Linguistics* 49, 259-284.
- Blevins, J., 2004, *Evolutionary Phonology. The emergence of sound patterns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- & A. Garrett, 2004, «The evolution of metathesis». In B. Hayes, R. Kirchner & D. Steirade (arg.), *Phonetically based phonology*. Cambridge: Cambridge University Press, 117-156.
- Cardona, G. & S. Luraghi, 2011, «Indo-Aryan languages». In Comrie (arg.), 373-379.
- Comrie, B. (arg.), 2011, *The World's major languages* (2. arg.). London & New York: Routledge.
- Egurtzegi, A., 2011, «Euskal metatesiak: abiaburua haien ikerketarako», *ASJU* 45, 1-79.
- , 2014, *Towards a phonetically grounded diachronic phonology of Basque*. Doktorego tesi argitaragabea. Gasteiz: UPV/EHU.
- , 2017, «Phonetically conditioned sound change: Contact induced /u/-fronting in Zuberoan Basque», *Diachronica* 34. <https://doi.org/10.1075/dia.34.3.02egu>
- , 2018, «On the phonemic status of nasalized /h/ in Modern Zuberoan Basque», *Linguistics* 56 (inprimategian).
- Egurtzegi, A. & G. Elordieta, 2013, «Euskal azentueren historiaz». In R. Gómez, J. Gorrochategui, J. A. Lakarra & C. Mounole (arg.), *Koldo Mitxelena Katedraren III. biltzarra* [«Koldo Mitxelena» Katedraren Argitalpenak 5]. Gasteiz: UPV/EHU, 163-186.
- Gorrotxategi, J., 1984, *Estudio sobre la onomástica indígena de Aquitania*. Bilbo: UPV/EHU.
- Hansson, G., 2001, «Remains of a submerged continent: preaspiration in the languages of Northwest Europe». In L. Brinton (arg.), *Historical Linguistics 1999*. Amsterdam: John Benjamins, 157-173.

- Hayes, B., 1984, «The phonetics and phonology of Russian voicing assimilation». In M. Aronoff & R. T. Oehrle (arg.), *Language sound structure*. Cambridge: MIT, 318-328.
- Honeybone, P., 2005, «Diachronic evidence in segmental phonology: the case of obstruent laryngeal specifications». In M. van Oostendorp & J. van de Weijer (arg.), *The internal organization of phonological segments*. Berlin: Mouton de Gruyter, 317-352.
- Hualde, J. I., 1991, *Basque Phonology*. London & New York: Routledge.
- , 1997, «Aitzineuskararen leherkariak», *ASJU* 31, 411-424.
- , 1999, «Pre-Basque plosives». In J. Franco, A. Landa & J. Martín (arg.), *Grammatical analyses in Basque and Romance linguistics*. Amsterdam: Benjamins, 77-104.
- , 2006, «Laringalak eta euskal azentuaren bilakaera». In B. Fernández & I. Laka (arg.), *Andolin gogoan: Essays in honour of Professor Eguzkitza*. Bilbo: University of the Basque Country, 497-511.
- , 2017, «Erronkarieraren garapen fonologiko dialektalaz». In A. Iglesias & A. Ensunza (arg.), *Gotzon Aurrekoetxea lagunarterik hara*. Bilbo: UPV/EHU, 175-194.
- Igartua, I., 2008, «La aspiración de origen nasal en la evolución fonológica del euskera: un caso de “rhinoglottophilia”», *ASJU* 42, 171-189.
- , 2015, «Diachronic effects of rhinoglottophilia, symmetries in sound change and the curious case of Basque», *Studies in Language* 39, 635-663.
- Iverson, G. K. & J. C. Salmons, 1995, «Aspiration and laryngeal representation in Germanic», *Phonology* 12, 369-396.
- Jakobson, R., 1978, «Mutual assimilation of Russian voiced and voiceless consonants», *Studia Linguistica* 32, 107-110.
- Jessen, M. & C. Ringen, 2002, «Laryngeal features in German», *Phonology* 19, 1-30.
- Kehrein, W., 2002, *Phonological representation and phonetic phasing: Affricates and laryngeals*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Kim, N.-K., 2011, «Korean». In Comrie (arg.), 765-780.
- Lakarra, J. A., 2003, «Hacia un nuevo paradigma etimológico vasco: forma canónica, filología y reconstrucción». *ASJU* 37, 261-391.
- , 2006, «Notas sobre iniciales, cambio tipológico y prehistoria del verbo vasco». In J. Lakarra & J. I. Hualde (arg.), *R.L. Trasken orotzapenetan ikerketak euskalaritzaz eta hizkuntzalaritza historikoaz* [*ASJU* 40], 561-621.
- , 2009 [2013], «*h₃ > h₁, *h₂ > h₁ eta horiei datzekien zenbait fenomenoz», *Lapur-dum* 13, 211-231.
- , 2014, «Gogoetak euskal dialektologia diakronikoaz: Euskara batu zaharra berreraiki beharraz eta haren banaketaren ikerketaz». In I. Epelde (arg.), *Euskal dialektologia: Lehena eta oraina*. Bilbo: UPV/EHU [*ASJU*ren Gehigarriak, 69], 155-241.
- , 2015, «Hiru hasperen haboro». In: M. J. Ezeizabarrena & R. Gómez (arg.), *Eridenen du zerzaz kontenta: sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)*. Bilbo: UPV/EHU, 349-378.
- , 2018, «Euskararen historiaurrea». In J. Gorrotxategi, I. Igartua & J. A. Lakarra (arg.), *Euskararen historia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzaz, 23-229.
- & I. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Luis Michelena. Obras completas* [OC]. Donostia & Bilbao: *ASJU*ren Gehigarriak, 15 lib.; Gipuzkoako Foru Aldundia, Eusko Jaurlaritzaz & UPV/EHU.
- Martinet, A., 1950 [1964], «De la sonorisation des occlusives initiales en basque», *Word* 6, 224-236 [Martinet, A., 1964, *Économie des changements phonétiques*, 370-388. Berna:

- A. Francke. Gaztelera: Martinet, A. 1974, «La reconstrucción estructural: las oclusivas del vasco». In: *Economía de los cambios fonéticos. Tratado de fonología diacrónica*. Madrid: Gredos, 524-550].
- Matisoff, J. A., 1975, «Rhinoglottophilia: the mysterious connection between nasality and glottality». In Ch. A. Ferguson, L. M. Hyman & J. J. Ohala (arg.), *Nasálfest: Papers from a symposium on nasals and nasalization*. Stanford: Stanford University Press, 265-287.
- Mitxelena, K., 1950 [2011], «De fonética vasca: la aspiración intervocálica», *BAP* 6, 443-459 [Berrargitaratua: J. A. Lakarra & Í. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Obras completas* 7, 3-20].
- , 1954 [2011], «De onomástica aquitana», *Pirineos* 10, 409-455 [Berrargitaratua: J. A. Lakarra & Í. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Obras completas* 5, 197-243].
- , 1957 [2011], «Las antiguas consonantes vascas». In D. Catalán (arg.), *Estructuralismo e historia. Miscelánea homenaje a André Martinet* (1. lib.), La Laguna: Universidad de La Laguna, 113-157 [Berrargitaratua: J. A. Lakarra & Í. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Obras completas* 7, 57-91].
- , 1977 [2011], *Fonética histórica vasca [Publicaciones del Seminario «Julio de Urquijo»]*, Donostia-San Sebastian: Diputación Foral de Guipuzcoa [1961, 2. ed. 1977] [Berrargitaratua: J. A. Lakarra & Í. Ruiz Arzalluz (arg.), 2011, *Obras completas* 6].
- Ohala, J. J., 2003, «Phonetics and historical phonology». In B. Joseph & R. Janda (arg.), *The handbook of historical linguistics*. Malden: Wiley-Blackwell, 669-686.
- Padgett, J., 2012, «The role of prosody in Russian voicing». In T. Borowsky, S. Kawahara, T. Shinya & M. Sugahara (arg.), *Prosody matters: Essays in honor of Elisabeth Selkirk*, Equinox Publishing, 181-207.
- Ruch, H. & J. Harrington, 2014, «Synchronic and diachronic factors in the change from preaspiration to post-aspiration in Andalusian Spanish», *Journal of Phonetics* 45, 12-25. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2014.02.009>
- & S. Peters, 2016, «On the origin of post-aspirated stops: production and perception of /s/ + voiceless stop sequences in Andalusian Spanish», *Laboratory Phonology* 7, 1-36. DOI: <https://doi.org/10.5334/labphon.2>
- Stevens, M., 2010, «How widespread is preaspiration in Italy? A preliminary acoustic phonetic overview». In S. Schötz and G. Ambrazaitis (arg.), *Working papers of the Department of Linguistics and Phonetics 2010*. Lund: Lund University, 97-102.
- Trask, R. L., 1985, «On the reconstruction of Pre-Basque Phonology». In J. L. Melena (arg.), *Symbolae L. Mitxelena* (2 lib.). Vitoria-Gasteiz: UPV/EHU, 885-891.
- , 1997, *The History of Basque*. London, New York: Routledge.
- Ultan, R., 1971, «A typological view of metathesis», *Working papers on language universals* 7, 1-44.

Ander Egurtzegi

Institute for Phonetics and Speech Processing (IPS),
Ludwig Maximilian University of Munich (LMU).
Schellingstrasse 3 (Office 249) - 80799 Munich (Germany).
+49 892 180 2812
egurtzegi@phonetik.uni-muenchen.de